HENRIK VISNAPUU KIRI BERLIINIST

Sada aastat Siuru kevadest

1917. aasta kevad oli lootusrikas: oli toimunud Veebruarirevolutsioon, tsaar oli võimust loobunud, 40 000 eestlast olid marssinud Petrogradis ja nõudnud oma riigile autonoomiat. Tallinnas põletati vanglaid ja marsiti samuti. 1905. aasta poliitilised pagulased hakkasid koju tagasi saabuma. „Lilletagem nad üle!” kirjutas Artur Adson Vilde ja Tuglase, eriti Tuglase kojusaabumise puhul (Adson 1917).

Kirjanike organiseerumine oli päevakorral. Mait Metsanurga juures Tallinna Teataja toimetuses käis koos suur osa kirjarahvast, arutati kirjandusliku parlamendi moodustamist (Adson 2007: 105). Kuid aeg polnud suuremaks ühissettevõtmiseks veel küps. Noorema põlve kirjanikud leidsid, et neil on külarealistidega vähe ühist: nemad on pigem uusromantikud, sümbolistid, isegi futuristid (Adson 2007: 105–106).

17. mail 1917 asutasid viis kirjanikku (Marie Under, Artur Adson, Friedebert Tuglas, August Gailit, Henrik Visnapuu) ühingu Siuru. Sellest ajast pärineb Parikaste ateljees tehtud foto viiest siurulasest sulnipilgulise Marie Underiga keskel. Johannes Semper oli sel ajal sõjaväes, tema liitus seltskonnaga hiljem, siis tehti foto ka koos temaga. Siuru nime oli valmis mõelnud Tuglas, see on eesti rahvaluules ja ka „Kalevipojas” esinev müütiline lind, „kelle munast kord oli saanud taevas ja maa” (Visnapuu 1951: 291). Kirjanduslik ühing Siuru registreeriti ametlikult 10. juulil 1917, nüüd juba kuueliikmelisena. Esimeheks valiti Marie Under.

Ilm oli Siuru asutamise ajal haruldaselt ilus, „nagu sekundeerinuks loodus revolutsiooni ja Siuru rõõmsale elevusele,” on kirjutanud Artur Adson (1974: 54). Tulevik tundus paljutõotav, nädalate kaupa viibiti kõrgendatud meeleolus: „Möödunud kirjandusliku paastu lõpp, noorte kirjainimeste kokkusaamise uudus, respekt ja huvi üksteise vastu, väljavaade saada pakitsevalt trükkimist ootava raamatu autoriks ja kõige selle taustaks revolutsiooni kevad ning kogu rahva poliitilisele aktiivsusele ärkamine – tihedamate ja rohkemate meeliülendavate komponentide ühtesattumist võis enesele vaevalt ette kujutada ja nii kestis tol kevadel siurulastel pidulik meeoleu nädalaid ja rohkemgi.” (Adson 1974: 51) Ja Visnapuu: „Me olime tollal noored ja uljad. Ideed ja mõtted kujunesid ühisvaraks. Kes õieti teab, kelle algatusi ja kelle mõtteid teostati. Me ei koonerdanud vaimukusega. Iga kirjanduslik uljus leidis üldist tunnustamist ja poolehoidu.” (Visnapuu 1951: 282) Kirjanduslikult kõige kogenum siurulastest, Friedebert Tuglas, nägi asju laiemalt: „Elame hetkel, mis on eesti rahva kohta saatusliku tähendusega: kas üles poliitilise ja kultuurilise iseseisvuse poole või jälle tagasi endise ainelise ja vaimse orjapõlve ahelaisse. [---] Nüüd või ei iialgi enam – teie loojad ühiselu ja poliitika, ajaloo ning kul-

tuuri alal! Nüüd või ei ialgi enam – teie unistajad ja realistid, mõtlejad ja tegude tegijad, luuletajad ning sõjamehed!” (Tuglas 2001: 64–65)

Kohe algusest peale oli plaanis koguteose – Siuru albumi – väljaandmine, samuti raamatute kirjastamine. Avaldamist ootasid Underi „Sonetid”, Visnapuu „Amores”, Gailiti „Saatana karussell”, Semperi „Pierrot”. Olud revolutsioonide- ja sõdadeaegses Eestis olid äärmiselt ebasoodsad, kollitas paberipuu-dus, noortel kirjanikel polnud muidugi ka raha, Saksa ja punaste okupatsiooni ajal seati taas sisse tsensuur.

Kohe hakati kavandama Siuru õhtut Estonia teatris, mis toimus 25. septembril 1917. Sellest ja Siuru loteriist loodeti saada tulu trükikulude katmiseks. Õhtu proloog oli Sänna trubaduurilt Artur Adsonilt. Semper lugese ette pika novelli „Üle kanarpikuse palu”, Under oma uue luuletuse „Kurvad rõõmud”, Tuglas novelli „Kangastus”, Visnapuu retsiteeris poeese, refrääniks rida „Ah, armastan, ah, armastan”, Gailit lugese efektselt oma „Saatana karusselli”. Lõpuks esitasid Estonia näitlejad „halekoleda draama viies vaatuses” Kitzbergi „Veli Hennu” või „Hennu velje” ainetel, tegelikult lühikese groteski, peaosades Estonia näitlejad Paul Pinna ja Eduard Türk (Adson 1974: 56–57, 2007: 123; Adson, Tuglas 2011: 153).

Aegsasti oli hakatud kavandama ka loteriid, mille pileteid müüsid Gailit, Visnapuu ning nende sõpruskond aplombikalt „kogu suve”. Loteriivõitudeks olid muude hulgas Erna Villmeri suudlus, Marta Lepa pats, *rendez-vous* Ella Ilbakuga, August Gailit ja Henrik Visnapuu veerand tundi võitja käsutuses, pudel konjakit, kapsapea, hobune, lehm, siga jne. Kapsapea oli ehtne ja hiljem oli kapsalehti kõikjal Estonia koridorides, koduloomad seevastu pärinesid Stude kondiitriärist (Visnapuu 1951: 292).

Siuru õhtuks olid saanud valmis Underi sonetid, seda raamatut müüdi Estonia fuajees mõnisada eksemplari. Õhtu sissetulek andis võimaluse kuluka albumi väljaandmiseks (Adson 1974: 57).

Arvestajad olid õhtu kordamineku suhtes üsna kriitilised. Hugo Raudsepale jättis kogu see „individualismi internatsionalism” „vaimlise tühjuse tunde”, eelnevat reklaami nimetas ta „ameerikalikuks”; teatrimees Karl Menning kritiseeris kirjanike esitust, kuid eriti pahandas teda pilaetendus auväärt Kitzbergi tekstiga¹ (Raudsepp 1917; Menning 1917).

Album sai valmis 10. novembriks 1917. Selle ilmumist tähistati Siuru õhtuga Viljandis. Tuglas pidas seal kõne „Kirjanduslikud väljavaated” (vt Tuglas 1917, 2001).

1917. aastal ilmus Siuru kirjastuse märgi all lisaks albumile ja „Sonettide” kahele trükile veel Adsoni „Henge palango”, Visnapuu „Amores”, Semperi „Pierrot”, Gailiti „Saatana karussell” – kokku kaheksa raamatut, mis on üks kuuendik 1917. aastal ilmunud ilukirjanduslike teoste koguarvust (Eelmäe 1981: 26).

Siurulaste ja Siuru väljaannetega oli seotud ka rühmitusse mittekuuluvaid kirjanikke: Aino Kallas, Villem Ridala, Gustav Suits, Aleksander Tassa, Richard Roht. Raskelt haige Jaan Oks oli siurulaste, eriti Adsoni, hoolealune, hiljem anti välja tema teoseid. Siuru kirjanduslikest mängudest sündis ka üks eesti kirjanduse võluvamaid fiktsionaalseid tegelasi – Arthur Valdes, kelle luuletusi avaldati Siuru albumites. Tema elust ja teostest kirjutas Tuglas

¹ August Kitzberg oli etenduseks loa andnud (Visnapuu 1951: 292).

esseenovelli. Valdes oli kollektiivne pseudonüüm, lisaks Tuglasele kasutasid seda nime teisedki. Hiljutises minevikus ka Jaan Kross oma „Paigallennus”.

Siuru oli kirjanike ühing, kuid siurulastel oli palju sõpru ka noorema põlve kunstnike hulgas: Nikolai Triik, Ado Vabbe, Otto Krusten, Jaan Koort, Peet Aren, Konrad Mägi jt. Nikolai Triik on Siuru embleemi autor, Vabbe illustreeris albumeid, Otto Krusten populariseeris Siurut karikaturistina ajakirjanduses.

1919 anti Siuru kirjastus üle Carl Sarapi Odamehele.² Siurulased said tasu trükilao ja paberi eest, Odamees kohustus välja andma siurulaste teoseid. Artur Adson peab seda Siuru lagunemise alguseks (Adson 2007: 167). Ka Visnapuu kahetseb kirjastusest loobumist nii oma allpool avaldatud kirjas kui ka paguluses ilmunud mälestustes. Tõeline konflikt sündis siiski Gailiti pamfletist „Sinises tualetis daam” Marie Underi kohta (Gailit 1919). Tekkinud tüli tõttu astusid „pahad poisid” Gailit ja Visnapuu Siurust välja. Uuteks liikmeteks – et oleks ikka kuus krüsanteemi,³ kirjutab Visnapuu – said Alle ja Barbarus (Visnapuu 1951: 299).

Tundub, et teatav temperamentide ja stiilide konflikt oli Siurus algusest peale olemas. Kõik algas kevadest, vabanemisjoobumusest ja mängust, kusjuures esialgu haaras mäng kaasa kogu seltskonna. Üksteist kutsuti hüüdnimedega nii kõnes kui ka kirjas. Marie Under oli Printsess ja Artur Adson tema Paaž, Visnapuu oli Vürst, Gailit Ge. Tuglast kutsuti Felixiks nagu tema romaani „Felix Ormusson” tegelast. Semper oli Asm, vihje Otto Ernsti romaani „Asmus Semperi noorusmaa” nimitegelasele (sks k 1904, ee k 1928). Aga kui siurulased hakkasid end nimetama santlaagriteks, siis Adsonile see ei meeldinud – Printsess ei olnud ometi mingi santlaager! (Adson 2007: 113) Adsoni mälestustest jääb mulje, et temale ja Printsessile ei meeldinud nii mõnedki värvikad tembud ja boheemitsemised, mis ometi lisasid kirjanduslikule rühmitusele värvi ja tuntu. Ta nimetab Gailitit ja Visnapuud Siuru vasakpoolseks, Underit ja ennast aga parempoolseks tiivaks. Tuglas oli tasakaalustaja, Semper kõikus kord ühele, kord teisele poole (Adson 2007: 109).

Tagantjärele meenutavad oma Siuru kirjanduslikku noorpõlve hea sõnaga nii Visnapuu kui ka Adson.

Siuru lõpetas tegevuse 1919, tekkis sotsiaalsem Tarapita. Hakati tegema ettevalmistusi kõiki kirjanikke koondava ühingu loomiseks. Eesti Kirjanikkude Liit sündiski 8. oktoobril 1922, järgmisel aastal hakkas ilmuma Looming ja 1925. aastal sai ametliku heakskiidu Kultuurkapital, mis oli sündinud eeskätt kirjarahva kirjanikupalkade eest peetud võitlusest.

Visnapuu ja Gailiti ägedusel ja loomingulisel temperamendil oli oma roll selles, et Siuru lõpetas tegevuse. Siiski oli Siuru neile oluline, parlamentaarne ja tasakaalukas Eesti Kirjanikkude Liit koos oma vastasutatud ajakirjaga ei rahuldanud nende mängulist, tihtipeale üle piiride perutatavat vaimsust eriti algusaastatel, nagu näitab siin avaldatud Visnapuu kiri. 1923. aastal viibisid mõlemad Siuru santlaagrid Saksamaal ja omavahelistest vestlustest on nähtavasti tekkinud idee: Siuru tuleb reanimeerida! Plaanid on konkreetsed ja utopistlikud: kõik peab jätkuma nagu 1917. aastal! 1924. aasta sügiseks

² Juba 1918 oli Odamehe ja Siuru ühiskirjastamisel ilmunud „Siuru” II.

³ Adson nimetab seda, nagu oleks siurulasi nimetatud „kuueks krüsanteemiks”, müüdikeseks, „millega taheti märkida, et me kõik krüsanteemidega uhkustasime. Peale Gailiti ja Visnapuu ei kandnud meist keegi krüsanteemi, ei nõopaugus ega käes.” (Adson 1974: 50–51)

peab ilmuma Siuru IV album! Me ei tea, mida vastasid Visnapuule Paaž ja Printsess, sellest Berliinist saabunud mõtteuiust pole Adson kirjutanud ka oma „Siuru-raamatus”. Ja Visnapuu ise pole seda samuti meenutanud oma mälestusteraamatus „Päike ja jõgi”. Tõenäoliselt poleks Adson olnud enam nõus pühendama end täielikult uue Siuru majandusasjade ajamisele. Ja albumite kokkupanija ning seltskonna tasakaalustaja Tuglase aeg kulus nüüd ju täielikult kirjanike ajakirja Looming toimetamisele. Ainsa töötajana, ka korrektorit polnud ametis.

Nii et käesolev kiri on omamoodi mineviku- ja nooruseigatsus, Siuru-igatsus, nostalgiline ja täitumatu katse naasta kunagisse kuldseks ja lõbusasse noorusaega. Kõike seda saabuva keskea ja auväärseks klassikuks saamise künnisel.

Henrik Visnapuu Marie Underile ja Artur Adsonile¹

Berliin

29. sep. 1923.

Väga armastet ning avustet printsess ning paaž. Pidin teile juba varem kirjutama, kuid tahtsin ära oodata Liidu koosoleku² tagajärgi. Ajalehtede järele on väga raske aru saada, mis sääl lahti oli, kuid üks on minule selge, et kui Liidu juhatus edaspidigi nii passiivseks jääb, et meie siis selle kirikuaias rahun varsti ära hallitada võime.

Ning see rahu ei vasta enam kaua elavale inimesele. Minu arvamise järele peab Liit jääma kui ametiühingline ettevõtte ning sellen suunan tuleb teda ka tõugata, kuid et jälle aktiivselt elada, värskelt ja häätujulikult, selleks tuleb moodusta uued rühmitused, mille külge võiks panna oma teosügelevad käed. Olen oma „V. M.” arvustuse ka sellelt seisukohalt kirjutanud,³ et n e n d e Looming⁴ kindlad jalad alla saaks, see ametlik ning julgusetu Looming.

Aga selle kõrval elujõulisena ja vabana elagu uvvesti „Siuru”. Pole tarvis enam oma jõudu kuluta asutusele, mille impotents on silmaga nähtav.

Meie oleme kord teinud kõigesuurema lolluse sellega, et likviteerisime Siuru ning Siuru kirjastuse, oleksime praegu suure kirjastuse ning rahade juuren. Olime naiivid uskuden Sarapisse,⁵ kuid ei ole vaja uskuda nagu välja tuleb, teistesse, vaid endasse. Olime vast meie Gee’ga suuremad süüdlased.⁶

Kuid ei ole veel hilja kõike otsast alustada. Sellest tuleb jälle usku ning rõõmu; oleme kogenud, oleme vastamisi minnen õppind ära tundma ning äranägema, et meil aega veel küll een on: oleme veendund iga siurulase oma ning iseseisva kirjandusliku tegevuse väärtusesse ning oleme näinud, et üks uus noorpõlv, kes kirjandusen meie asemele võiks astuda, alles lapsemähkmein on. Nõnda siis, meil on aega ning jõudu.

Alustame oma kalkureerit kirjastuse uvvesti ning jätkame Siurut. Tuleva sügiseks Siuru IV, suur 15–18 trükipoognaline ning nõnda iga aasta suur raamat, mis oleks lugemiseväärne, müüme jälle kohvikuten ning turupääl. Tuleb jälle elulust tagasi. Kirjanikkude Liit ütleb, et olla jõudude puudus (milline bankroti tunnistus, et häbi nendel ei ole!), korraldame Siuru päevad, meil on poolehoidjaid ning ka jõude. Meie oleme vabad, meie teame, kes tahab meid toetada ning tunneb kaasa, olgu hääd, kes ei taha, käigu kuradille. Meil mõni mure või popsikoht Loomingu näol käen!

Kui teie pool veel vana Siuru arm roostetand pole, lööme käed, mis on aastate jooksul kogeden õppind vastastikku üks teist austama ja hindama, kokku ja purjed üles ning paks kollane siidi Siuru lipp masti.⁷

Meie kavatsus Gee'ga on järgmine. Meie tuleme tuleva juunikuul Eestisse, sirutame koivi, teeme eeltöid ning sügisel lööme lahti Siuru sügispäevad!

Albumi jaoks aga alaku eeltööd kohe. Minu poolt saaks 2000–3000 rida poem, Geelt 6 trükipoognat romaan,⁸ tihedamalt trükkida, umbes 3–4 Loomingut. Esimen, s.o IV Siurun oleksid esindet ainult siurulased, järgmistesse võiks võtta jälle sõpru, aga ükskord peab ometi mõni asi ilma Grünthalita algama.

On lootust, et natukene raha võib laenuks saada, peaks teadma, kas „Päeva-lehe” kirjastuse juuren krediiti saaks, kui meie tahaksime albumi sügiseks Siuru päevaks välja saada. Hää oleks, kui paaž sen suhten ääriveeri maad kuulaks. Pikemaist albumi töist teeksime äratrükid ning kirjastusel oleks algus. Nüüd on tutvusring laienenud, võimalusi rohkem, paneme oma energia jälle tööse ning vahetame jälle ta kullaks ning kuulsuseks.

Kõige rohkem kardame meie Tuglase pärast. Loomulik oleks, et Loomingu toimetamine siis läheks kellegi mittesiurulase, näituseks Suitsi kätte. Kuid järele kaaludes võiks isegi Tuglas Loomingut toimetada. Oleks küll pahem, kuid Tuglas ei tahaks vist omast kohast lahkuda.

Eesti rahvale üks koguteos aastaks, milles ka lugemist oleks, nii 2000 eksemp. See peaks müübuma. Kuid ainult pikemad luuletuskükli, pikemad artiklid-esseed ning leheküljerikas koguteos!

Selle juuren võiks tarvilikul korral olla mõeldavad löökvihud, väikse arvu- lised ning lühiartiklilised. Mõtelge tööde pääle ning rääki[gle ning selgitage asja kohapääl olevate siurulastega. Ning teadustage juba kohe omi arvamusi.

*Kõige parema tervitusega
HVisna*

Kommentaariid

1. KM EKLA, f 180, m 4: 29. Henrik Visnapuu kirjad Karl Arthur Adsonile. 24. XII 1917 – 1. X 1927 ja dat-ta.

2. Kirjanikkude Liidu korralised aastakoosolekud toimusid esimestel aastatel septembrikuus. Visnapuu nimetatud koosolek toimus 23. septemb- ril 1923. Kohal viibis 12 kirjanikku, umbes kolmandik liikmeskonnast, lisaks mõned külalised. Vaba Maa sisukokkuvõtte põhjal (millest Visnapuu ilmselt oma kirjas kirjutab) arutati peamiselt mitmesuguseid majandusprobleeme, sh aprillikuust ilmuma hakanud Loomingu kulusid. Etteheiteid oli Loomingu sisule: Barbarus leidis, et äsja ilmuma hakanud ajakirjal ei ole piisavalt „vaim- list ilmet”. Arutati ka Visnapuu ettepanekut asutada Kirjanikkude Liidu kir- jastus. Selle ettepanekuga tegelemine jäi liidu juhatuse ülesandeks. Vt Vaba Maa 25. IX 1923, nr 219.

3. Visnapuu on andnud ülevaate Loomingust nr 4: Vaba Maa 15. IX 1923, nr 211. Eriti kiidab ta selles numbris ilmunud Richard Rohu novelli „Viimne kevad”.

4. Visnapuu kõneleb „nende Loomingust”, ometi on ta ise olnud Loomingu algaegadel üks kõige enam avaldatud autoreid. 1923. aastal on tema luulet

avaldatud ajakirja 1. ja 2. numbris, nr 6–7/8 on ilmunud poeem „Armastus – surm”. See poeem on lõpetatud 27. septembril, st kaks päeva enne siin avaldatud kirja kirjutamist.

5. Siuru kirjastus anti üle 1918. aastal Tartus asutatud Odamehele, mille omanik oli Carl Sarap (1892–1942). 1919. aastal andis see kirjastus välja kirjandus-, kunsti- ja teadusajakirja Odamees (tegevtoimetaja F. Tuglas), seejärel nädalalehte Odamees (tegevtoimetaja A. Alle), edaspidi (1922–1929) veel üht Odamehe nime kandvat kultuuriväljaannet. Kirjastus lõpetas 1927. aastal pankrotiga. Oma edasises elus huvitus Sarap fotograafiast ning pildistas kodumaa loodust, ehitisi, linnavaateid, talusid. Temast kujunes selle perioodi üks silmapaistvamaid fotograafe. 55 aastat hiljem käis fotograaf Peeter Tooming Carl Sarapi radadel ja pildistas samu kohti ja vaateid. Sarapi ja Toominga paralleelfotodega on ilmunud 9 fotoraamatut Eesti linnadest ja maakondadest.

6. Vt saatesõna.

7. Keiserliku Saksamaa kapituleerumise ja Eesti vabanemise puhul okupatsioonist kavandati Tartus 1918. aasta novembris manifestatsiooni. Selleks puhuks valmis kuldkollasest siidist lipp, millele kunstnikud maalisid Siuru embleemi – Siuru ingli, nagu seda kutsuti. Lipu olevat enamlaste kartuses hävitanud Konrad Mägi (Adson 2007: 165–166; Visnapuu 1951: 290).

8. 1922. aastal on Gailit teatanud, et tal kaks romaani valmis olevat (vt Odamees 1922, nr 1, lk 33). Võimalik, et üks neist romaanidest oli „Purpurne surm” (1924), mille üks katkend ilmus 1920. aastal ajakirjas Ilo (nr 9). Võimalik, et Visnapuu peab oma Siuru uue albumi kavandis silmas just seda romaani. Gailiti järgmine romaan – „Toomas Nipernaadi” – ilmus 1928.

Täna Brita Meltsi ja Elle-Mari Taliveed, kes aitasid kaasa selle publikatsiooni teokssaamisele.

Saatesõna ja kommentaarid: MALL JÕGI

Kirjandus

Adson, Artur 1917. Lilletagem nad üle! – Tallinna Teataja 3. V, nr 96.

Adson, Artur 1974. Marie Underi eluraamat. I. [Lund]: Vaba Eesti.

Adson, Artur 2007. Siuru-raamat. Tallinn: Tänapäev.

Adson, Artur, Tuglas, Friedebert 2011. Paaži ja Felixi kirjavahetus 1917–1944. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Eelmae, August 1981. Kirjanduselu revolutsioonide ja kodusõja aastail. – Eesti kirjanduse ajalugu. IV köide, 1. raamat. Aastad 1917–1929. Tallinn: Eesti Raamat, lk 216.

Eesti kirjanikkude liit. Aastakoosolek 23. sept. s. a. Tallinnas. – Vaba Maa 25. IX, nr 219.

Gailit, August 1919. Sinises tualetis daam. (Paradoksid luulest ja Marie Underist). – Postimees 27. VIII, nr 182.

Gailit, August 1920. Katke romaanist „Purpurne surm”. – Ilo yheksas, lk 10–30. Kirjanik August Gailit 1922. – Odamees, nr 1, lk 33.

Menning, Karl 1917. Siuru-õhtu „Estonias”. – Päevaleht 27. IX, nr 218.

Raudsepp, Hugo 1917. Siuru. – Tallinna Teataja 28. IX, nr 219.

- Tuglas, Friedebert 1917. Kirjanduslikud väljavaated. Kõne, peetud „Siuru” õhtul Viljandis „Koidu” saalis, 10. nov. 1917. – Sakala 13. XI, nr 131.
- Tuglas, Friedebert 2001. Kirjanduslikke väljavaateid. Kõne, peetud „Siuru” õhtul Viljandis „Koidu” saalis 10. novembril 1917. – F. Tuglas, Kogutud teosed 9. Kriitika V. Kriitika VI. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 61–65.
- Visnapuu, Henrik 1923. Kirjandus. „Looming” nr 4, august. Eesti kirjanikkude liidu kirjastus. – Vaba Maa 15. IX, nr 211.
- Visnapuu, Henrik 1923a. Kurbus tuli mu tuppa. – Looming, nr 1, lk 21.
- Visnapuu, Henrik 1923b. Paratamattus. – Looming, nr 2, lk 84.
- Visnapuu, Henrik 1923c. Armastus – surm. – Looming, nr 6, lk 401–405, nr 7/8, lk 481–485.
- Visnapuu, Henrik 1951. Päike ja jõgi. Mälestusi noorusmaalt. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.